

## SINDIKALNE STRATEGIJE V OBDOBJU KRIZE\*\*

**Povzetek.** *Strateška neprilagodljivost sindikatov je močno zgodovinsko pogojena. V okoliščinah prehoda iz ekonomije ponudbe na ekonomijo povpraševanja, ki se je sprožil v zgodnjih osemdesetih, je ta neprilagodljivost pomemben dejavnik njihovega upada. Zaradi neprilagodljivosti so izpostavljeni spontanemu zdrs v območje ekonomističnega sindikalizma in temu primernemu dolgoletnemu trendu izgubljanja članstva.*

**Ključni pojmi:** *sindikati, sindikalne strategije, stopnja sindikaliziranosti, ekonomija povpraševanja, ekonomija ponudbe, Velika Britanija, Nemčija, Italija, Slovenija*

Slovenski sindikati se v zadnjem desetletju spoprijemajo z dramatičnim upadom članstva. Sprememba je tako očitna, da – ob ohranitvi sedanjih trendov – neizogibno vodi v popolno marginalizacijo sindikalnega gibanja na Slovenskem. Najnovejši procesi so le navidezno primerljivi z velikimi spremembami, ki so zajele slovensko sindikalno prizorišče v poznih osemdesetih in zgodnjih devetdesetih letih. Tedaj se je znotraj formalne desindikalizacije (opuščanja dotedanjega obveznega članstva) dejansko dogajala resindikalizacija – velika prenova slovenskih sindikatov. V zadnjem desetletju v Sloveniji delavci sindikate množično zapuščajo in/ali se vanje sploh več ne včlanjujejo.

Sorazmerno močan trend desindikalizacije aktivne populacije ni slovenska posebnost. V minulih treh desetletjih je upad sindikalnega članstva zaznamoval skoraj vse evropske sindikate. Odstopanje od tega splošnega trenda je kazala le manjša skupina tako imenovanih "Gent sindikatov", pri katerih (le) članstvo v sindikatih zagotavlja nekatere ugodnosti oz. dostop do določenih socialnih storitev.

Med ključne dejavnike desindikalizacije različne analize najpogosteje uvrščajo "ekonomske depresije" in rast (stopnje) brezposelnosti, spremembe v strukturah zaposlovanja – upad zaposlovanja v industriji in porast zaposlovanja v storitveni dejavnosti (ter s temi spremembami povezano feminizacijo delovne sile in rast netipičnih oblik zaposlovanja), za sindikate neugodne politične konstelacije, spremembe v strukturah in funkcijah različnih institucij (med temi posebej kolektivnih pogajanj) ter tudi vse večji

---

\* Dr. Miroslav Stanojević, redni profesor na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

\*\* Izvirni znanstveni članek.

vpliv multinacionalnih podjetij na (de)regulacijo (nacionalnih) trgov dela in zaposlovanja (Hyman, 1994; Ebbinghaus in Visser, 2000; Lesch, 2004; Visser, 2006; Sisson, 2013).

V minulih desetletjih so bile dinamike desindikalizacij v različnih evropskih nacionalnih okoljih različne: v okoljih, ki so se močno razlikovala po intenzitetah sprememb v strukturah zaposlovanja (npr. Italija in Anglija) razlike v stopnjah desindikalizacij niso bile velike in, nasprotno, v okoljih, kjer so bile spremembe v strukturah zaposlovanja podobne, so se pogosto pojavljale močne in rastoče razlike med temi stopnjami. Podobno je bilo z razlikami v stopnji brezposelnosti, saj ponekod ob rastoči brezposelnosti izrazitejšega stopnjevanja desindikalizacije ni bilo, ob zmanjševanju stopnje brezposelnosti pa se je ponekod delež sindikaliziranih pospešeno zmanjševal.

*V tem članku bomo zagovarjali tezo, da so sindikalne strategije sorazmerno močna intervenirajoča variabla, ki v za sindikate neugodnih strukturnih pogojih lahko značilno vplivajo na razlike v dinamikah (de)sindikalizacij.*

Naša analiza bo izhajala iz konceptualizacije, ki poudarja, da so sindikati prostovoljne civilnodružbene interesne organizacije in temu primerno, kot vse prostovoljne organizacije, tudi primarno zasidrane v lastno člansko okolje. V območju tega okolja so izpostavljeni pritisku tržne logike množice delavskih ("delojemalskih") zahtev – ožjih, avtentičnih ter praviloma radikalnih, empiričnih interesov svojih dejanskih in potencialnih članov. Ob tem permanentnem "ekonomizmu" so sindikati lahko tudi strateško naravnani na delovanje v območju političnega vpliva (Streeck in Kenworthy, 2005).

V povojni Zahodni Evropi so bili sindikati množične delavske organizacije, katerih moč je temeljila na gospodarski rasti in ekonomiji povpraševanja (polni zaposlenosti). Temu primerno so praviloma imeli izjemen vpliv na oblikovanje javnih politik. Če so bili odrinjeni v opozicijo, so si ta vpliv zagotavljali z množičnimi mobilizacijami, ki so (v nekaterih primerih) temeljile na logiki razrednega – "mi vs. oni" povezovanja. Če so bili neposredno vključeni v oblikovanje politik, potem so bolj delovali kot integrativna sila – soustvarjalci socialnega reda (socialni partnerji) – neokorporativni sindikati.

Hyman (2001) je skladno s to zgodovinsko tradicijo tipologijo evropskih sindikatov utemeljil na treh ključnih strateških orientacijah: prvič, sindikati lahko delujejo kot čisti ekonomski "agenti", ki se primarno omejujejo na zaščito neposrednih ekonomskih interesov lastnega članstva oz. na kolektivna pogajanja na (predvsem) podjetniški ravni (ekonomistični sindikati); drugič, sindikati so lahko primarno razredne organizacije; in, tretjič, sindikati lahko delujejo tudi kot soustvarjalci družbenega reda – "socialni partnerji".

Ti trije idealni tipi, pravi Hyman, tvorijo trikotnik, trojno napetost, ki je zasidrana v identiteto vsakega evropskega sindikata. Dejanski evropski

sindikati so "hibridi". Praviloma so kombinacija dveh idealnih tipov: v Veliki Britaniji trga in razreda, v Nemčiji trga in družbenega sodelovanja oz. socialnega partnerstva, v Italiji pa socialnega partnerstva in razreda. Narava teh hibridov se v obdobjih velikih prelomov lahko spreminja.

*"V obdobjih spremembe in izzivov (se) lahko pojavi preusmeritev: tretja, doslej večinoma prezrta dimenzija lahko začne pridobivati pomen. To je osnovna razlaga dinamičnega značaja sindikalnih identitet in ideologij."* (Hyman, 2001: 5)

Vključitev "postkomunističnih" družb v EU je to Hymanovo elegantno tipologijo rahlo zakomplicirala. Na Vzhodu je bilo hibridov bolj malo. Z le nekaj izjemami so se na ruševinah "komandnih" gospodarstev začeli pojavljati sindikati, ki so se presenetljivo dobesedno ujemali s prvim Hymanovim "idealnim" tipom – z ekonomističnim sindikalizmom. Čeprav na evropskem Vzhodu sprememb in izzivov ni manjkalo, dinamičnega značaja sindikalnih identitet tam, vsaj v minulih dveh desetletjih, ni bilo.

V tem članku bomo skušali – skladno z našo izhodiščno tezo – oceniti (ne)uspešnost sindikalnih strategij, ki so jih evropski sindikati uporabljali v minulih desetletjih. (Ne)spreminjanje sindikalnih strategij bomo umeščali v obdobja prelomov – značilnih sprememb režimov industrijskih odnosov oz. regulacij trgov dela in zaposlitvenih razmerij. *Grobi kazalnik (ne)uspešnosti sindikalnih strategij bodo spremembe v stopnjah sindikaliziranosti.* Skušali bomo ugotoviti, ali je (ne)spreminjanje sindikalnih strategij ob (in po) teh prelomih mogoče povezovati z (de)sindikalizacijami v teh obdobjih.

V prvem delu članka bomo predstavili grobo evidenco o (de)sindikalizacijah v treh državah, ki najbolj ustrezajo Hymanovi tipologiji: Veliki Britaniji, Nemčiji in Italiji. Tem primerom bomo dodali kratek oris (de)sindikalizacij v novih ("postkomunističnih") članicah EU. Po opisu teh sprememb bomo predstavili ključne zgodovinske prelomnice, ki so v minulih desetletjih zaznamovale ta različna okolja, ter skušali ugotoviti, kaj se je ob teh prelomih in po njih dogajalo s sindikalnimi strategijami.

V drugem delu članka bomo orisali spremembe slovenskega sindikalnega prizorišča po letu 1990. Predstavili bomo gibanje članstva, ključne prelomnice in osrednjo strateško orientacijo slovenskih sindikatov v tem obdobju.

V sklepnem delu bomo skušali natančneje opredeliti povezavo med (ne)spreminjanjem sindikalnih strateških orientacij in (de)sindikalizacijami v kontekstu velikih prelomov. Pričakujemo, da bo primerjava omogočila boljše razumevanje procesov močnega upada in interesnih fragmentacij, ki so zaznamovali evropske sindikate v zadnjih treh desetletjih in, še posebej, slovenske v minulem desetletju.

## Evropska unija: tridesetletni osip članstva

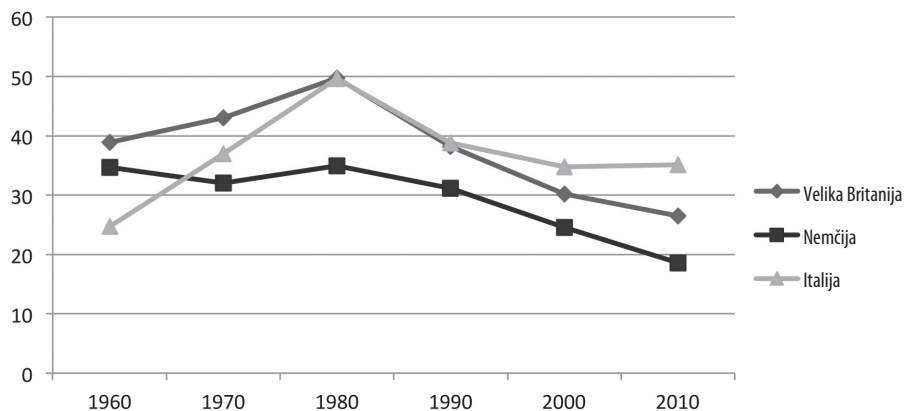
V obdobju povojne gospodarske rasti in dotedanje skoraj polne zaposlenosti – v času ekonomije povpraševanja, ki se je v začetku sedemdesetih v zahodnoevropskih demokracijah bolj ali manj povsod stabilizirala, so različna nacionalna sindikalna gibanja oblikovala svoje temeljne strateške orientacije (in tem primerne identitete). Ob koncu sedemdesetih in v zgodnjih osemdesetih se je to obdobje končevalo. Nacionalne različice ekonomije povpraševanja je začela nadomeščati ponudbena ekonomija. Temu primerno se je sprožila rast brezposelnosti. To je bila velika, temeljna kontekstualna sprememba, ob kateri so se vsi parametri dotedanjega delovanja evropskih sindikatov radikalno spremenili.

Preklop iz ekonomije povpraševanja na ponudbeno ekonomijo je bil povsod posredovan s posebnostmi nacionalnih institucionalnih sistemov (Ebbinghaus in Visser, 1999) oz. režimov različnih nacionalnih okolij. V teh nacionalno specifičnih različicah materializacije temeljnega preloma so se začele oblikovati in sprožati serije nacionalno specifičnih sindikalnih taktično-pragmatičnih in strateških reakcij. Te so bile močno pogojene s sindikalnimi strategijami in identitetami iz obdobja povojne rasti. Povojna izkušnja je okvirjala zaznave in potem reakcije sindikatov na spremembe, ki so sledile temeljnemu prelomu v naslednjih desetletjih.

\*\*\*

V Zahodni Evropi je v desetletjih po drugi svetovni vojni sindikalno članstvo povsod sistematično naraščalo. V Nemčiji se je stopnja sindikaliziranosti sorazmerno zgodaj stabilizirala na približno 30% in na tej ravni ohranjala tudi v sedemdesetih. V Italiji se je stopnja sindikaliziranosti v dveh desetletjih (1960–80) podvojila in v sedemdesetih zajela približno polovico aktivne populacije. V Veliki Britaniji je bil trend rasti – ob izhodiščno višjih stopnjah – bolj postopen, delež sindikaliziranih pa v sedemdesetih identičen italijanskemu. V Zahodni Evropi so, v celoti gledano, v sedemdesetih letih stopnje sindikaliziranosti dosegle zgodovinski višek. V tedanjih vzhodnih (realsocialističnih) evropskih enostrankarskih sistemih je bilo članstvo v sindikatih obvezno ter zaradi tega dejansko neprimerljivo s sindikalnimi gibanji in procesi sindikalizacij v pluralističnem zahodnoevropskem okolju.

Slika 1: STOPNJE SINDIKALIZIRANOSTI V VELIKI BRITANIJ, ITALIJI IN NEMČIJI 1960–2010



Vir: OECD

V osemdesetih se je trend dolgoletne rasti sindikatov v Zahodni Evropi obrnil. V Veliki Britaniji in Italiji so sindikati utrpeli velike izgube – po meritvah iz leta 1990 je v obeh okoljih stopnja sindikaliziranosti v osemdesetih upadla za več kot 10% (Sisson, 2013). V tem desetletju je bil upad sindikalnega članstva v Nemčiji komaj zaznaven.

V naslednjih dveh desetletjih se je trend upada nadaljeval. Meritve iz leta 2000 so razkrivale nadaljevanje sorazmerno strmega upada v Veliki Britaniji (na 30,2%), sorazmerno močan upad v Nemčiji (na 24,6%) in nadaljevanje upada v Italiji (na 34,8%) (Sisson, 2013).

Vmes so se zgodile velike politične in družbenoekonomske spremembe na Vzhodu. V kontekstu teh sprememb sta se v vseh tranzicijskih družbah sprožila pluralizacija sindikalnih prizorišč in prehod na prostovoljno članstvo. Rezultati so bili za sindikate ekstremno neugodni, saj so raziskave, ob nekaterih izjemah, večinoma povsod kazale ekstremno šibke stopnje sindikaliziranosti (Visser, 2011: 26).

Meritve iz leta 2010 so potrdile nadaljevanje splošnega upada. Le v Italiji se je članstvo še ohranjalo na ravni iz leta 2000, v Veliki Britaniji je stopnja upadla na 26,5% in v Nemčiji na 18,6%.

V prejšnjem desetletju, po vključitvi v EU in posebej po izbruhu svetovne gospodarske krize, so češki in poljski sindikati ostali brez približno četrtnine članov. V Litvi in Estoniji je bilo sicer ekstremno maloštevilno članstvo prepolovljeno (Visser, 2011). V istem obdobju so tudi slovenski sindikati izgubili (vsaj) petino članov.

Znotraj splošnega trenda desindikalizacije se sindikalno članstvo koncentrira v manjšem številu (praviloma) sektorskih sindikatov na eni strani

in pospešeno fragmentira na veliko število manjših sindikalnih organizacij na drugi. Med starimi članicami EU je interesna fragmentacija sindikalnega prizorišča izrazita v Veliki Britaniji, praviloma pa je ekstremna v večini postkomunističnih družb. Najnovejši pritiski na javni sektor procese fragmentacije v starih in novih članicah le še poglobljajo. V kontekstu teh pritiskov se močne interesne skupine (piloti, vlakovodje, zdravniki) organizirajo v posebne, ozko interesno naravnane sindikalne organizacije

*Če povzamemo:* znotraj splošnega trenda desindikalizacije, ki se je sprožil v osemdesetih letih, so bile dinamike teh procesov v različnih nacionalnih okoljih očitno različne. Upad je bil – ob sorazmerno nizki izhodiščni stopnji – najbolj postopen v Nemčiji. V Italiji in Veliki Britaniji je bila intenziteta upada najmočnejša v osemdesetih letih. V Veliki Britaniji se je sorazmerno močan upad nadaljeval tudi v naslednjem desetletju, v Italiji pa se je upočasnil in potem ustavil. Po meritvah iz leta 2010 je bila, po tridesetletnem obdobju, stopnja sindikaliziranosti najvišja v Italiji in najnižja v Nemčiji. V novih postkomunističnih članicah EU se je proces desindikalizacije, ob sicer nizkih izhodiščnih stopnjah iz devetdesetih let, nadaljeval in celo pospešil tudi v naslednjem desetletju.

## Velika Britanija: premik z razredne orientacije na sindikalni ekonomizem

399

V Veliki Britaniji je, v kontekstu končevanja obdobja povojne rasti in krize keynesijanizma, zgodaj prevladala keynesijanizmu alternativna "ponudbena" ekonomija. Materializacija te nove paradigme je potem zaznamovala vse poznejše procese v EU in na globalni ravni.

V Veliki Britaniji je bil povojni keynesijanizem kombiniran z močno tradicijo *laissez faire* režima. Rezultat te povojne kombinacije je bil hibridni režim (Crouch in Keune, 2005: 89), znotraj katerega neokorporativistični keynesijanizem britanskega gospodarstva dejansko nikoli ni obvladal v celoti. Keynesijanski sektor je pokrival proizvodnjo dobrin in javne storitve, finančni sektor pa je bil zunaj njegovega dosega. V središču keynesijanizma je bilo povezovanje zaposlovanja in porabe; javne storitve so bile ključni kanal porabe, ki je sistemu dajal moč in zagotavljal zaposlovanje. Temu ustrezno je bila sindikalizacija v sektorjih, ki jih je pokrival keynesijanizem, močna. Finančni sektor oz. *London city*, ki je deloval kot avtonomna korporacija, je bil bolj osredotočen na poslovanje s tujino. Osrednji cilj te globalno naravnane korporacije je bil stabilen funt. Temu primerno se je *London city* osredotočal na zagotovitev stabilnih pogojev lastnega delovanja. Ker je inflacijo dojemal kot največjo grožnjo, je temu ustrezno sistematično zagovarjal monetarno stabilnost pred polno zaposlenostjo.

V obdobju vrhunca keynesijanizma – ob koncu šestdesetih in v začetku

sedemdesetih let je Veliko Britanijo zajel val stavk. Leta 1970 je bilo 3906 stavk, ob katerih je bilo izgubljenih približno enajst milijonov delovnih dni (Marchington et al., 2011: 40). Prav v tem letu, ko so stavke v Veliki Britaniji dosegle zgodovinski vrhunec, je vladna Donovanova komisija (The Royal Commission on Trade Unions and Employers' Associations), ki je začela delovati leta 1965, priporočila natančnejšo institucionalizacijo podjetniških kolektivnih pogajanj. Tako je spodbudila močan trend decentralizacije sistema kolektivnih pogajanj že sredi sedemdesetih let (Marchinton et al., 2011: 49).

V poznih sedemdesetih je laburistična vlada znotraj do tedaj utečenega obrazca makroregulacij s pomočjo fiskalne politike skušala ohranjati nizko stopnjo brezposelnosti, inflatorne učinke rastočega povpraševanja pa je skušala omejevati s plačno politiko. Velika Britanija je bila v tem obdobju zadolžena pri MMF in temu primerno tudi usmerjana na uporabo restriktivnih politik. Zadolženost je že tedaj implicirala tudi odvisnost od kratko-ročnih ocen finančnih trgov (ti so začeli pridobivati na moči že v zgodnjih sedemdesetih letih) (Crouch in Keune, 2005: 88). V teh okoliščinah so se konflikti med zagovorniki in nasprotniki restriktivnih politik znotraj Laburistične stranke začeli poglobljati. Pred volitvami leta 1979 je prevladala struja, ki je zagovarjala omejevalne, varčevalne ukrepe. Sledila sta "zima nezadovoljstva" (1978/79) in potem poraz laburistov na volitvah.

Orisane težave dotedanjega hibridnega sistema so konzervativci po volitvah iz leta 1979 prevedli v (paradigmatski) prelom: keynesijansko politiko in tej imanentno politiko ohranjanja nizke brezposelnosti so opustili ter ju nadomestili z nadzorom ponudbe denarja kot glavnim vprašanjem makroekonomske politike (Crouch in Keune, 2005: 87).

To je bila velika kontekstualna sprememba, s katero so se v začetku osemdesetih let soočili britanski sindikati. Po drugi svetovni vojni, v obdobju rasti, je bila njihova krovna organizacija – TUC vključena v območje političnega vpliva. V letih pred volitvami so se članice TUC-a v kontekstu poglobljanja težav dotedanjega hibridnega režima in razcepov znotraj Laburistične stranke zapletle v medsebojne ostre delitve. Po volilni zmagi konservativne stranke leta 1979 je bil (vmes z notranjimi spori oslabljeni) TUC izključen z območja političnega vpliva. Ob sindikatih so tudi vse druge ključne institucije dotedanjega režima, tako delodajalska interesna združenja kot dotedanji sistem kolektivnih pogajanj, izgubile svojo prejšnjo vlogo.

Vse te izključitve so bile del (programa) radikalne spremembe povojnega režima. V središču nove paradigme so bili izpeljava monteratističnega obrata, množična privatizacija podjetij v javni lasti in začetek marketizacije javnega sektorja. Sredi osemdesetih je bil po zlomu enoletne rudarske stavke ta prelom v osnovi praktično politično končan. V kontekstu poglobljanja recesije in naglega naraščanja brezposelnosti ter ob pacifikaciji TUC-a,

ki jo je dodatno spodbujalo distanciranje laburistov od sindikatov (od sredine osemdesetih) in potem uveljavljanje njihove "tretje poti", se je sprožil val strmega upada sindikalnega članstva (glej graf 1). Ta se je potem nadaljeval v naslednjih desetletjih (Marchington et al., 2011: 40).

V orisanih okoliščinah se je sprožil proces demontaže razredne dimenzije sindikalnega gibanja oz. dezintegracije britanskih sindikatov ter spontanega uveljavljanja tradicionalno močne tendence (strategije) sindikalnega ekonomizma. Rezultat je bila, ob naglem upadu članstva, tudi pospešena interesna fragmentacija britanskega sindikalnega prizorišča.

### **Nemčija: premik s socialnega partnerstva na sindikalni ekonomizem**

V Nemčiji je bil, v primerjavi z Veliko Britanijo, keynesijanizem bolj zasidran. Po prihodu socialnih demokratov na oblast ob koncu šestdesetih let in potem v obdobju njihove prevlade v sedemdesetih letih so bili nemški sindikati sistematično vključevani v območje političnega vpliva. V tem obdobju so se profilirali kot neokorporativne intermediarne organizacije, ki so v kontekstu gospodarske rasti in polne zaposlenosti uspešno ohranjali notranje ravnovesje med člansko logiko in logiko političnega vpliva. Inkluzivnost tedanjega režima industrijskih odnosov je temeljila na stalno in stabilno zaposleni populaciji: sveti delavcev so ne glede na volilno udeležbo predstavljali vse zaposlene, standardi, definirani s sektorskimi kolektivnimi pogodbami, pa so veljali ne glede na članstvo v sindikatih za vse zaposlene v sektorju (Jacobi et al., 1992). Znotraj sektorsko centraliziranih kolektivnih pogajanj so standarde za celotno ekonomijo resnično postavljala IG Metall in Gesamtmetall, ključna akterja pogajanj v najmočnejšem, izvoznem sektorju nemške ekonomije.

Ob tovrstnih regulacijah, ki so večini zaposlenih "samodejno" zagotavljale stabilno zaposlitev in sorazmerno visoko plačo, se je stopnja sindikalizacije v Nemčiji v sedemdesetih letih v obdobju vrhunca keynesijanizma stabilizirala na primerjalno nizki ravni. Kot smo pokazali, v teh najboljših časih so sindikati v Nemčiji pokrivali približno tretjino celotne aktivne populacije.

V teh konstelacijah so morale biti spremembe, ki jih je napovedal britanski obrat, v Nemčiji bolj postopne. Dejansko so pomembnejši pospešek pridobile šele po zlomu realnega socializma in združitvi dveh nemških držav.

Že v osemdesetih letih prejšnjega stoletja so se nemški sindikati začeli soočati s postopnimi spremembami dotedanjega sorazmerno ugodnega okolja – predvsem z naraščanjem brezposelnosti. Tem kontekstualnim spremembam je ustrezalo pojavljanje novih (znotrajsindikalnih) problemov: ob



postopnem upadu članstva so se med sindikati poglobljale delitve (Streeck, 2009). Kot smo uvodoma pokazali, je v devetdesetih stopnja sindikaliziranosti v Nemčiji že resnično močno upadla (s prejšnjih 30 % se je ob koncu devetdesetih približevala 20 %). Pod pritiskom izgube članstva so bili znotraj velike krovne organizacije DGB sproženi procesi združevanja njenih članic. Število izhodiščnih 16 sektorskih sindikatov DGB-ja je bilo prepolovljeno.

Po združevanju se je članstvo koncentriralo v nekaj večjih sektorskih organizacijah. Trenutno le tri med njimi – IG Metall, Ver.di in IG Chemie – pokrivajo približno dve tretjini celotnega sindikalnega članstva Nemčije. Med temi največjimi sektorskimi sindikati se zdaj že tradicionalno pojavljajo velike razlike pri skoraj vsakem pomembnejšem vprašanju. Ver.di je močno levo naravnana, IG Metall bolj zmerno levo, v IG Chemie pa so ob socialnih demokratih dokaj vplivne tudi zmerne struje CDU-ja (Streeck, 2009; Visser, 2011).

Ta tendenca postopne segmentacije sindikalnega prizorišča – znotraj katerega je tradicionalni hegemon – IG Metall izgubil vodilno vlogo – se je ujemala s prevladujočim trendom postopne fragmentacije prej omenjenega centraliziranega, inkluzivnega sistema sektorskih kolektivnih pogajanj. Postopno kopičenje nizov vseh teh sorazmerno majhnih sprememb se je po približno dvajsetletnem obdobju izteklo v spremembo, ki je že imela značilnosti kvalitativnega obrata. Po dolgoletnem “mehčanju” celotnega sistema kolektivnih pogajanj je danes njegovo jedro manj enotno oz. notranje precej bolj diverzificirano kot prej. Ob tem se je rob tega sistema, znotraj katerega se uveljavlja decentralizirano in individualizirano nastavljanje plač v oblikah podjetniških kolektivnih pogodb, selektivnega zasledovanja sektorskih standardov od podjetij ter individualiziranja plač v rastočem nesindikaliziranem in/ali protisindikalnem sektorju, v primerjavi s starim, izhodiščnim sistemom, močno razširil (Streeck, 2009: 93).

V tem kontekstu je bilo spreminjanje sindikalnih strategij neizogibno. Streeck ugotavlja, da se je proti koncu tridesetletnega (bolj ali manj) postopnega procesa organizirane deregulacije prejšnjega režima začel proces splošne slabitve logike vpliva in večjega uveljavljanja logike članstva znotraj vseh sindikalnih organizacij. Tej spremembi je ustrezala večja odvisnost vodstev sindikatov od neposrednih interesov članstva. To je, pravi Streeck (2009: 93), znamenje nedvoumnega premika z bolj korporativističnega na bolj pluralističen obrazec sindikalnega organiziranja. V terminih strateške spremembe je bila smer podobna tisti, ki je zaznamovala britanske sindikate v osemdesetih letih. Tam je demontaži razredne integracije ustrezalo večje podrejanje članski logiki in ekonomizmu, v Nemčiji pa sta podrejanje članski logiki in ekonomizem postopoma nadomeščala opuščanje oz. demontažo neokorporativizma – opuščanje logike političnega vpliva.

## **Italija: premik z razredne orientacije na socialno partnerstvo (in ekonomizem)**

V petdesetih in šestdesetih letih je v Italiji prevladoval razvojni obrazec, ki je temeljil na ekstremni intenzifikaciji dela in permanentno močnem pritisku brezposelnosti na trgu dela. Sindikati so v tem obdobju pospešeno izgubljali članstvo (OECD; Baccaro in Pulignano, 2011: 140), saj so jih ob teh sicer neugodnih okoliščinah zaznamovali tudi močni medsebojni ideološko-politični razcepi. Iz konfederacije CGIL, ki je bila leta 1944 oblikovana kot enotna nestransarska organizacija, sta se takoj po vojni odcepili katoliška ter socialnodemokratska in republikanska frakcija. Po teh razcepkih je CGIL, ki je obdržal večinski del članstva, ostal pod vplivom komunistov. Ti pa so bili v dolgem povojnem obdobju, kljub praviloma močni volilni podpori, v kontekstu hladne vojne in tej primerne tedanje italijanske "zavrte demokracije" dobesedno obsojeni na opozicijo in opozicijsko držo.

Režim sistematične intenzifikacije dela, na katerem je temeljil italijanski "ekonomski čudež" iz petdesetih in šestdesetih let, se je ob koncu šestdesetih skoraj dobesedno "čez noč" zlomil. Italiji se je zgodila "vroča jesen". Leta 1969 je delavstvo, ki je bilo izpostavljeno dvajsetletnemu sistematičnemu izžemanju, "spregovorilo". Spontani pritisk "od spodaj" je v sindikalno gibanje vpeljal novo dinamiko. Množično uveljavljanje članske logike se je ujelo z logiko širše opozicijske razredne integracije sindikalnega gibanja. Prej ideološko močno razdeljene konfederacije so oblikovale skupno, široko med-sindikalno koalicio. Ob tovrstni integraciji se je stavkovni val, ki je bil po intenzivnosti popolnoma primerljiv s tedanjim, skoraj sočasnim stavkovnim valom v Veliki Britaniji, že naslednje leto opredmetil v novi delovni zakonodaji (Statuto dei lavoratori), ki je delavstvu zagotavljala do tedaj nepredstavljive pravice. Rezultate zmagovite "vroče" jeseni je še najbolj simbolizirala uvedba mehanizma indeksacije plač - avtomatičnega prilagajanja plač inflaciji oz. scala mobile.

Baccaro in Pulignano (2011: 142) ugotavljata, da se je po vroči jeseni visoka stopnja stavkovnih aktivnosti nadaljevala in kmalu tudi časovno ujela z neugodnimi učinki prvega naftnega šoka; ocenjujeta, da je kombinacija prav teh dveh dejavnikov močno pripomogla k tedanjemu poglobljanju gospodarske krize v Italiji: v nekaj letih se je enota stroška dela več kot podvojila, inflacija pa se je s 5% v letu 1970 zvišala na 21,2% v letu 1974.

Stopnjevanje gospodarske krize, vključno s tedaj prevladujočimi interpretacijami njenih vzrokov, je vplivalo na delno spremembo sindikalne strategije. V drugi polovici sedemdesetih so italijanski sindikati načeloma sprejeli vstop v politično menjavo, v kateri naj bi v zamenjavo za sprejetje bolj zmerne rasti plač pridobili večji vpliv na oblikovanje javnih politik. Znotraj te menjave je tedanja vlada med drugim sprejela tudi nov program

spodbujanja razvoja juga Italije. V začetku osemdesetih je bil uspešen eden od poskusov uveljavitve tovrstne menjave, ki se je osredotočil na omejevanje dotedanje indeksacije plač. Potem je CGIL, najbrž pod močnim pritiskom članske logike, iz tovrstnih aranžmajev izstopil. Sledil je razpad med-sindikalne koalicije, ki jo je ustvarila "vroča jesen". V tem obdobju, ko so se začeli obnavljati stari med-sindikalni spori in ko je vlada začela enostransko omejevati delovanje sistema *scale mobile*, je stopnja sindikaliziranosti začela naglo upadati; v osemdesetih se je, kot smo že prej omenili, znižala za 10%.

Temu je v začetku devetdesetih sledila nova velika prelomnica. V kontekstu dramatične gospodarske krize in razpada starega strankarskega sistema so sindikati (vključno s CGIL-om) sprejeli politiko omejevanja rasti plač; *scala mobile* je bila ukinjena. Od te točke naprej se je v Italiji začel oblikovati sistem konkurenčnega korporativizma (Rhodes, 1997), ki se je dobro ujel s tedaj sproženo novo fazo evrointegracije oz. oblikovanja enotnega evropskega trga.

Italijanski neokorporativizem iz devetdesetih je imel navkljub formalni podobnosti z neokorporativnimi sistemi, ki so v Evropi nastajali po drugi svetovni vojni, tudi nekatere pomembne posebnosti. Ker je socialno partnerstvo v Italiji dejansko začelo delovati v obdobju konca gospodarske rasti in v kontekstu tradicionalno močnega pritiska brezposelnosti na trgu dela, je razumljivo, da ni moglo imeti učinkov, ki bi bili primerljivi z učinki tovrstnih regulacij iz obdobja rasti. Regini pravi (glej: Regalia in Regini, 1998: 487), da je v novem kontekstu prejšnja članska logika interesnega organiziranja začela pridobivati značilnosti mikrokorporativizma – poudarjenega sodelovanja in kooperativnosti zaposlenih znotraj podjetij, na delovnih mestih. To sodelovanje je dodatno institucionaliziral nov dvotirni sistem kolektivnih pogajanj, ki se je začel uveljavljati od začetka devetdesetih let. S tem so se v Italiji začeli kazati znaki obujanja in spontanega uveljavljanja sindikalnega ekonomizma. Prejšnja velika razredna mobilizacija je v retoriki sindikalnih central sicer še odmevala, primarno pa so bile vse vpete v logiko "evropeizacije" oz. logiko ohranjanja italijanske različice "konkurenčnega korporativizma". Ob tovrstnem strateškem "miksi" se je, sodeč po podatkih, ki smo jih uvodoma predstavili, ta upad v minulem desetletju v Italiji (močno) upočasnil in (skoraj) ustavil. Natančnejše analize pa kažejo, da je tudi v primeru Italije ocena o ustavitvi tega padca pretirana. Kritični pregled evidence, ki jo ponujata Baccaro in Pulignano (2011: 146–147), namreč prepričljivo sugerira, da je zaradi močne vključitve upokojujencev v sindikalno članstvo (ki zasleduje logiko Ghent sindikatov) celotna slika stopnje sindikaliziranosti v Italiji le navidezno boljša kot drugod. Po tem kritičnem pregledu je v novejšem času stopnja sindikaliziranosti v Italiji sicer še zmeraj višja (za nekaj odstotnih točk) kot v Angliji in je značilno višja kot v Nemčiji, je pa, tako kot v Angliji, tudi v Italiji padla pod 30%.

## Sindikati v novih članicah EU: ekonomizem in interesna fragmentacija

Skupna značilnost vseh realsocialističnih režimov je bila neposredna, poudarjeno paternalistična generalna politična menjava med politično elito in delavstvom. Znotraj te menjave je delavstvo v zameno za državno zagotavljanje stabilnih zaposlitev in tem ustreznih socialnih ugodnosti politični eliti zagotavljalo potrebno politično podporo (Županov, 1987; 1989).

Sindikati so bili sestavina in instrument tega državno-intervencionističnega mehanizma. Paternalizmu generalne politične menjave je v teh sistemih ustrezal sindikalni storitveni paternalizem: zagotavljanje živil po nižjih cenah, organiziranje kolektivnih dogodkov in podobno. Ta tip organizacij je bil del sistema, ki je "voice" opcijo (možnost vpliva na delovnih mestih) delavcem praviloma (z delno izjemo nekdanje Jugoslavije) zapirala. Blokada "voice" opcije se je v večini realsocialističnih družb kombinirala z (bolj ali manj) implicitno legalizacijo neformalne ekonomije. S tem se je za delavce odpirala opcija "exit" (glej: Hirschman, 1970). Tovrstna kombinacija blokade "voicea" in toleriranje "exita" je močno spodbujala oblikovanje individualnih preživetvenih strategij in temu ustrezno ekstremno interesno fragmentacijo/atomizacijo delavskih interesov v realnem socializmu.

Ta rezultat realnega socializma je bil idealno izhodišče radikalne marketizacije dela v "postkomunizmu". Atomizirani človeški potencial, podedovan iz "komunizma" – to se je nazorno pokazalo takoj v začetku devetdesetih let – je bistveno presegal marketizacije dela v najbolj dereguliranih sistemih zahodnih demokracij. Bil je močno individualiziran, potencialno ekstremno fleksibilen in (ob vsem tem še) izjemno poceni.

"Postkomunistični" sindikati so s to populacijo najlažje ohranjali stik prav s pomočjo podedovanega obrazca paternalističnega, zgoraj orisanega "dobrodelnega" storitvenega sindikalizma. Tako kot v obdobju realnega socializma, ko so v kontekstu ekonomije pomanjkanja (Kornai, 1980) in diktature nad potrebami (Feher, Heller in Markus, 1983) opravljali funkcijo pokroviteljske podpore atomiziranemu in pavperiziranemu delavstvu, so tudi v zgodnjih devetdesetih in pozneje, v kontekstu prehoda v tržno gospodarstvo, na isti način ohranjali stik s tem podedovanim "človeškim materialom". Ta logika "starega reformiranega" sindikalizma, ki se je ohranjala v novem tržnem kontekstu, se je v osnovi ujemala s strategijo čistega ekonomističnega sindikalizma.

V teh okoliščinah so bili poskusi artikulacije avtonomnih delavskih akcij v večini "postkomunističnih" družb praviloma neuspešni. V kontekstu procesa evropeizacije in znotraj tega pod vplivom različnih mednarodnih institucij je bilo sindikatom "postkomunističnih" družb sicer sistematično sugerirano, da je (lahko le) socialno partnerstvo optimalna strategija sindikalnega

delovanja v obdobju prehoda v tržno gospodarstvo. Danes vemo, da je bila implementacija te strategije, z izjemo Slovenije, kjer je imela bolj endogene vzroke, povsod bolj ali manj navidezna oz. neuspešna (Ost, 2000).

Skladno s tovrstno dediščino in omejitvami sindikalnega gibanja so v novih "postkomunističnih" članicah EU kolektivna pogajanja, z redkimi izjemami, praviloma ekstremno decentralizirana in, bolj ali manj, če sploh obstajajo, osredotočena le na znotrajpodjetniško raven. Ta trend je v kontekstu gospodarske krize pridobil nov, dodatni zagon. Stopnje pokritosti s kolektivnimi pogodbami in centralizacije kolektivnih pogajanj so v novih članicah praviloma nižje v primerjavi s starimi članicami (Industrial Relations in Europe, 2012).

Lahko torej trdimo, da je v razmerah prehoda v tržno gospodarstvo v novih članicah EU (prejšnjih realsocialističnih družbah) med sindikati prevladovala radikalizirana različica primarno ekonomistične strategije. Razredne integracije delavskih gibanj ni bilo, uveljavljanje strategije socialnega partnerstva pa je bilo, ob permanentni desindikalizaciji in interesni fragmentaciji sindikatov, bolj ali manj neuspešno.

### **Slovenski sindikati: prenova in najnovejši upad**

406

V obdobju socializma se sindikati v Sloveniji niso dosti razlikovali od sindikatov v drugih tedanjih realsocialističnih okoljih. Kljub temu jih je močno zaznamovala neka pomembna kontekstualna posebnost, ki v drugih realsocialističnih okoljih ni obstajala. Znotraj jugoslovanskega sistema samoupravljanja so imeli slovenski (oz. vsi tedanji jugoslovanski) sindikati v delavskih svetih neko vrsto konkurenčnih institucij, saj so prav ti sveti praviloma opravljali klasične sindikalne zaščitne funkcije, predsedniki svetov delavcev pa so bili celo bolj stavkovno naravnani kot predsedniki sindikatov (Arzenšek, 1985).

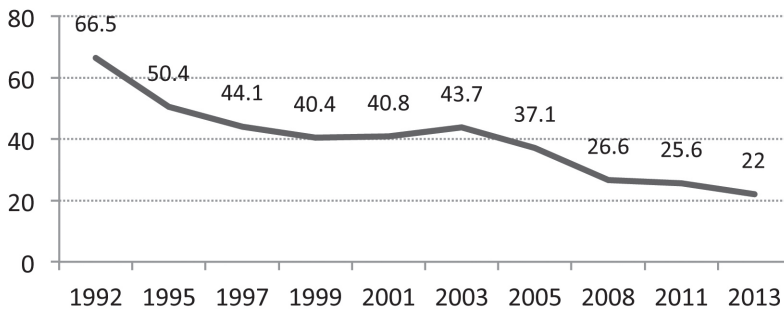
V obdobju sistemske spremembe ob koncu osemdesetih in začetku devetdesetih let, ki sta jo zaznamovali pospešena politična pluralizacija in zgodnji razcep slovenskega političnega prizorišča na stare in nove stranke, se je sprožila izjemno dinamična preureditev nacionalnega sindikalnega prizorišča. Na začetku tega procesa se je pojavila močna politična polarizacija med sindikati, ki se je v osnovi ujemala s temeljnim razcepom političnega prizorišča. Pozneje, v obdobju levosredinskih koalicij (1992–2004), ko so se sindikati osredotočili na kolektivna pogajanja in sooblikovanje socialnega tržnega gospodarstva v Sloveniji, so bile prejšnje cepitve med slovenskimi sindikati manj intenzivne ali vsaj manj opazne kot prej.

V devetdesetih letih je na slovenskem sindikalnem prizorišču nedvoumno prevladovala ZSSS. Od sredine prejšnjega desetletja se ob ZSSS na sindikalnem prizorišču pojavlja nova sorazmerno velika konfederacija

– Konfederacija sindikatov javnega sektorja (KSJS). Po meritvah iz leta 2010 je ZSSS pokrivala 51,3% in KSJS 19,7% vseh sindikaliziranih v Sloveniji. ZSSS je vključeval 21 panožnih sindikatov, KSJS pa sedem. Leta 2000 je bilo vseh sindikatov v Sloveniji 30, slabih deset let pozneje pa 50 (Visser, 2011: 21).

Raziskave SJM kažejo, da je v Sloveniji med letoma 1991 in 2008 splošna stopnja sindikaliziranosti z začetnih 66,5% upadla na 26,6%. Upadanje je bilo neenakomerno. V zgodnjih devetdesetih, ko se je sindikalno prizorišče pluraliziralo, Slovenija pa soočila s transformacijsko depresijo, se je prejšnja visoka stopnja sindikaliziranosti še naprej ohranjala. Sledil je sorazmerno strm padec sredi devetdesetih, potem pa se je stopnja sindikaliziranosti približno deset let ohranjala na ravni 40%. Po vstopu v EU se je pojavilo novo strmo upadanje – s 43,7% leta 2003 na 26,6% leta 2008.

Slika 2. STOPNJE SINDIKALIZIRANOSTI V SLOVENIJI (1991–2013)



Vir: CRJM (Ž. Broder)

V začetku devetdesetih let je, v kontekstu izgube jugoslovanskega trga in transformacijske depresije, močan pritisk delavskega nezadovoljstva slovenske sindikate potiskal v razredno opozicijsko (razred vs. razred) držo. Takoj po osamosvojitvi, leta 1992, ko je bila transformacijska depresija na najnižji točki, se je v Sloveniji izoblikoval sorazmerno močan stavkovni val. Predstavljal je nekakšno nadaljevanje delavskih stavk in demonstracij, ki so se v večjem številu začele pojavljati še znotraj prejšnjega režima, od leta 1987 naprej (Jovanov, 1989; Lukan, 1992; Stanojević in Vrhovec, 2001).

Stavkovnemu valu sta sledila oblikovanje Ekonomsko-socialnega sveta (ESS) in temu primerna vključitev sindikatov v območje političnega odločanja. V tem obdobju je že bil stabiliziran centralizirani sistem kolektivnih pogajanj; stopnja pokritosti s pogodbami je bila ob tedanjem obveznem članstvu v Gospodarski zbornici Slovenije (GZS) primerjalno izjemno visoka (skoraj stoo odstotna). Ker je bil od sredine devetdesetih ta sistem že močno vpet v logiko tedaj nastajajočega režima Evropske monetarne unije, je preprosto moral pridobiti – tako kot italijanski sistem iz tega obdobja

- značilnosti “konkurenčnega korporativizma” (Rhodes, 1997) oz. “sistema konkurenčne solidarnosti” (Streeck, 1999). Ključna značilnost tega sistema so bile politične menjave, ki jih je, v primeru Slovenije, v devetdesetih okvirjala sorazmerno močna gospodarska rast. V kontekstu rasti je ta sistem deloval uspešno. V središču menjav, na katerih je temeljil, je bila politika omejevanja rasti plač. Ta je zagotavljala postopno omejevanje inflacije in, sproti, tudi močno podporo konkurenčnosti (izvoznega sektorja) slovenskega gospodarstva.

V tem sistemu so slovenski sindikati primarno delovali kot socialni partnerji – sooblikovalci družbenega reda. Tako kot v primeru klasičnih neokorporativnih sindikatov so bili, ob neposredni vključitvi v območje političnega odločanja, obsojeni na iskanje občutljivih ravnovesij med logiko lastnega članstva in logiko sklepanja socialnopartnerskih kompromisov v območju političnega odločanja. Ta strategija, ki je, kot smo omenili, v desetletnem obdobju gospodarske rasti, v času vključevanja v EU, delovala sorazmerno uspešno, je tudi imela pomembne stranske učinke: tolerirala je, ob sistematični podpori politike omejevanja rasti plač, postopno prerazporejanje družbenega bogastva v korist kapitala in ob tem tudi sistematično zaostrovanje režima dela na mikroravni, znotraj organizacij. Tedanje primerjalne raziskave so namreč nedvoumno razkrivale, da je procesu vključevanja Slovenije v EU in polnemu vpenjanju slovenskega izvoznega sektorja v evropski trg ustrezalo postopno stopnjevanje intenzifikacije dela – torej stopnjevanje pritiskov na delovno silo (glej: FEWCS, 2007; Stanojević, 2004). Ta pritisk je bil sistematično kombiniran z uporabo prej omenjenih slovenskih neokorporativnih omejevalnih plačnih politik.

Druga velika prelomnica, ki je po intenziteti primerljiva s prelomnico iz zgodnjih devetdesetih let, se je sprožila po vključitvi Slovenije v EU. Takoj po tej vključitvi je bila, po volilni zmagi desnorsredinskih strank, oblikovana vlada, ki je napovedala paket radikalnih družbenoekonomskih sprememb. Načrtovane reforme so, med drugim, predvidevale uvedbo enotne davčne stopnje in pospešeno privatizacijo podjetij v javni lasti. Ob tovrstni napovedi so bili sindikati prvič po osamosvojitvi dobesedno odrinjeni v opozicijo. ESS je prenehal delovati. Splošno nasprotovanje javnosti napovedanim reformam je doseglo vrhunec novembra 2005 na velikem delavskem protestu, ko so se sindikati tudi prvič po osamosvojitvi medsebojno poenotili. Ob množičnem uporu reformam in poenotenju sindikatov so se začeli kazati obrisi razrednega gibanja; razmerje sil v družbi se je takoj spremenilo.

Po tej spremembi ter (tej ustreznem) očitnem izgubljanju podpore v javnosti je vlada nekatere med napovedanimi reformami opustila in pred novimi volitvami povabila sindikate k sodelovanju. Vsi sindikati so povabilo sprejeli. V zamenjavo za opuščanje napovedane uvedbe enotne davčne stopnje so, v slogu partnerskega sporazumevanja iz prejšnjega obdobja,

podprli omejevanje inflacije (ki je v tedanjih razmerah množičnega dotoka poceni denarja in predkriznega razmaha začela naglo naraščati).

Ta menjava je bila – v primerjavi s partnerskimi menjavami iz prejšnjega obdobja, zares nenavadna: v zameno za opuščanje v osnovi le ene med načrtovanimi reformami so se sindikati vrnili za pogajalsko mizo in, kot rečeno, podprli omejevanje inflacije. Tako so sproti tudi podprli tedanjo vlado. Privatizacija sploh ni bila tema te menjave. Potekala je neovirano. Čeprav je tako kot tedanje megalomanske ekspanzivne tržne strategije podjetij temeljila na množičnem dotoku poceni denarja in ustrezno množičnem zadolževanju. Čeprav je z vidika delavcev (v najboljšem primeru) lahko pomenila le več dela za enako in/ali slabše plačilo.

V tem obdobju so bile splošne kolektivne pogodbe ukinjene – težišče celotnega sistema se je premaknilo na sektorska kolektivna pogajanja. Po spremembi statusa GZS leta 2006, ko je bil uzakonjen njen prehod na prostovoljno članstvo, se je tudi pokritost s kolektivnimi pogodbami začela krčiti.

Zgoraj predstavljeni podatki (graf 2) razkrivajo, da se je prav v tem obdobju – skoraj dobesedno po velikem konfliktu iz leta 2005 – začel nagel upad sindikalnega članstva. Delavci so začeli zapuščati sindikate. Ta proces je – kot je razvidno iz predstavljenih podatkov – sprožil pred izbruhom finančne in gospodarske krize, pravzaprav v obdobju konjunktore. Kriza je potem te procese le še pospešila. V drugi polovici 2009 so se v klasičnih industrijskih panogah začele dogajati zgodbe, v katerih so delavci ostajali brez kakršnihkoli prejemkov po več mesecev. V Muri je bil sprožen proces dokončnega reševanja “zdravega jedra” ... Potem je počilo v Gorenju. Delavke so se obrnile proti upravi, proti (podjetniškim) sindikatom in proti vladi/politiki na sploh. Sprožil se je delegitimizacijski val, ki je bil prvi, zgodnji znak poznejšega stopnjevanja politične in gospodarske krize v Sloveniji. V sorazmerno kratkem, le nekajletnem obdobju sta se vala ekspanzivnih tržnih strategij in menedžerskih privatizacij prelevila v serije zlomov in propadov industrijskih podjetij ter celih panog. V obdobju osmih let (od leta 2005 do leta 2013) se je delež klasičnega delavstva v strukturi zaposlenih s 25,0% zmanjšal na 18,1% (LFS).

Lahko ugotovimo, da so se po vključitvi v EU in posebej v režim EMU parametri do tedaj sorazmerno uspešne sindikalne strategije v Sloveniji očitno naglo spremenili, saj se je po tej vključitvi Slovenija znašla v območju (prijema) evropske monetarne politike – tipa regulacije, ki sodelovanja sindikatov, kar je nazorno pokazalo zgodnje uveljavljanje tovrstne regulacije v Veliki Britaniji, načeloma sploh ne potrebuje. Ob tovrstni spremembi režima in potem ob izbruhu krize je strategija partnerskega iskanja kompromisov dobesedno čez noč postala očitno skregana s člansko logiko sindikatov. V novem, kriznem kontekstu je lahko pomenila le še uveljavljanje *concession*



*bargaining* oz. sistematičnega popuščanja zahtevam delodajalcev, bank, vlad in Evrope. Strategija socialnopartnerskega (so)delovanja je torej očitno postajala kontraproduktivna. In ker novih strateških odgovorov, ki bi zagotovili ustrezno integracijo, ni bilo, so se začele spontano uveljavljati ekonomistične sindikalne strategije. V skladu s sorazmerno močno tradicijo podjetniškega sindikalizma se je začela uveljavljati logika ožjih, neposrednih interesov članstva. Temu je ustrezala pospešena interesna fragmentacija sindikalnega prizorišča, ki se je izrazila v nagli rasti števila novih (malih) sindikatov.

## Sklep

V sedemdesetih letih – ob koncu obdobja povojne gospodarske rasti – je stopnja sindikaliziranosti v zahodnoevropskih družbah dosegla zgodovinski vrhunec. Tedaj so, kot smo povedali, v Veliki Britaniji in Italiji sindikati pokrivali približno polovico aktivne populacije, v tedanji Zvezni republiki Nemčiji pa tretjino. Te stopnje so bile rezultat kombinacije različnih dejavnikov (od industrializma do ekonomije povpraševanja in, posledično, še posebej polne zaposlenosti) ter tem dejavnikom ustreznih kombinacij sindikalnih strategij.

V Veliki Britaniji se je, skladno z močno tradicijo ekonomskega liberalizma in zgodnjim povojnim vpenjanjem kenesijanizma v to tradicijo, izoblikovala kombinacija ekonomistične in razredne sindikalne strategije. Tej kombinaciji je v petdesetih in šestdesetih letih ustrezala sorazmerno visoka stopnja sindikaliziranosti. V obdobju stavkovnega vala iz šestdesetih let pomembnejšega premika k izrazitejši razredni integraciji v Veliki Britaniji ni bilo; vplivna Donovanova komisija je v tem obdobju pravzaprav predlagala premik regulacij na mikroraven, torej rešitve, ki so se bolj ujemale z *laissez faire* regulacijo industrijskih odnosov. Dotedanja, sicer visoka stopnja sindikalizacije se je v tem obdobju še dodatno zvišala (in potem dosegla zgodovinski zenit), interesna fragmentacija znotraj sindikalnega gibanja pa se je ohranjala.

V Italiji se je ob koncu šestdesetih in začetku sedemdesetih let stopnja sindikaliziranosti po dramatičnem upadu v petdesetih in šestdesetih letih naglo zvišala in potem, ob koncu sedemdesetih, dosegla zgodovinski višek. Tedaj je bil tako kot v Angliji tudi v Italiji vsak drugi zaposleni vključen v sindikate. Te nagle spremembe, tako sugerirajo naše primerjave, brez upoštevanja tedaj aktiviranih sindikalnih strategij ni mogoče prepričljivo pojasniti. Ključ razlage je v dejstvu, da je bila v tem obdobju v Italiji aktivirana strategija razredne integracije. V obdobju, ko je vplivna Donovanova komisija v Angliji predlagala pacifikacijo stavkovnega vala s pomočjo dodatnih regulacij na mikroravni, so se v Italiji pod pritiskom podobno intenzivnega

stavkovnega vala sindikalne centrale poenotile na programu spremembe dotedanega režima intenzifikacije dela ter, temu primerno, pritisk stavkovnega vala prevedle v generalni pritisk sindikalnega razrednega gibanja. Razredno artikuliranemu radikalnemu zavračanju prejšnjega režima intenzifikacije dela je potem sledila radikalna sprememba režima: nadomeščanje prejšnjega, osovraženega režima z radikalizirano različico (sistema) ekonomije povpraševanja.

V Nemčiji primerljivega stavkovnega vala v šestdesetih in sedemdesetih letih ni bilo. V sistemu interesne koncertacije, ki se je uveljavil v sedemdesetih letih, so sindikati neposredne, ekonomistične zahteve svojega članstva brez izrazitejše vmesne razredne integracije prevajali v območje političnega odločanja. Ob podpori inkluzivnega sistema kolektivnih pogajanj se je tovrstna kombinacija ekonomistične in socialnopartnerske sindikalne strategije zelo dobro ujemala s tedanjo hegemonijo izvoznega sektorja (predvsem strojne industrije) in, znotraj tega, s hegemonijo IG Metalla na sindikalnem prizorišču. Tovrstnim interesnim konstelacijam in sindikalnim strategijam je v najboljših časih (gospodarske rasti in polne zaposlenosti) ustrezala približno tretjinska sindikalizacija aktivne populacije.

Veliki prelom – prehod iz ekonomije povpraševanja v ekonomijo ponudbe se je sprožil v Angliji ob koncu sedemdesetih let. V to obdobje so britanski sindikati vstopili z močno, zgodovinsko izoblikovano izkušnjo ekonomističnega sindikalizma (ki jo je v šestdesetih letih spodbujala in prenavljala prej omenjena intervencija Donovanove komisije). Prav v tem obdobju so bili sindikalni mehanizmi razredne integracije v Angliji že močno oslabljeni, saj so bili ob koncu sedemdesetih britanski sindikati obremenjeni tako z medsebojnimi konflikti kot z razkoli znotraj laburistične stranke. Pokazali smo, da je v Angliji radikalna sprememba režima – naglo nadomeščanje ekonomije povpraševanja s ponudbeno ekonomijo, implicirala popolno izključitev TUC-a z območja političnega odločanja. Zaradi pomanjkanja kapacitet, ki bi omogočale izrazitejše, razredno naravnano sindikalno opozicijsko delovanje in posebej po zlomu rudarske stavke je začel v Angliji spontano prevladovati (sicer, kot rečeno, tradicionalno močan) ekonomistični sindikalizem. Tem konstelacijam in uveljavljanju tovrstne strategije je ustrezal nagli upad stopnje sindikaliziranosti v osemdesetih letih.

Italijanski sindikati so v obdobje prehoda v ekonomijo ponudbe vstopili z izkušnjo velike razredne integracije/mobilizacije. Ker so bili močni, so bile tedanje vlade njihovem vključevanju v reševanje problemov radikaliziranega keynesijanizma naklonjene. V osemdesetih letih pa je že možnost vstopa v območje političnega odločanja italijanskim sindikatom povzročala velike probleme. Ker je implicirala podporo politikam omejevanja sistema radikaliziranega keynesijanizma (in tudi sodelovanje s kompromitirano politično elito), je samodejno povzročala konflikte s člansko logiko.

Obenem pa so se – prav ob vprašanju vstopa v območje političnega odločanja – tudi poglobljale razlike znotraj velike mednarodne koalicije, ki se je oblikovala po “vroči jeseni”. V Italiji se je v osemdesetih letih tovrsten, v osnovi neuspešen poskus uveljavljanja strategije socialnega partnerstva torej kombiniral z demontažo dotedanjih mehanizmov razredne integracije. Temu je ustrezala izguba članstva, ki je bila podobna izgubam, s katerimi so se soočali britanski sindikati v tem obdobju.

V Nemčiji, kot rečeno, večjih pretresov na začetku preloma ni bilo, saj je v tem obdobju celoten obrazec socialnega tržnega gospodarstva še sorazmerno dobro deloval. Premoščanje začetnih težav so zagotavljale sorazmerno močne interesne integracije na mikroravni, znotraj podjetij, kar so institucije participacije zaposlenih pri odločanju tudi sistemsko spodbujale in omogočale.

V naslednjih dveh desetletjih se je ob prevladujočem pragmatičnem umiku britanskih sindikatov v območje (strategije) ekonomističnega sindikalizma upad sindikatov nadaljeval.

V Italiji pa se je trend naglega upada članstva na začetku devetdesetih let začel spreminjati. Po zlomu dotedanjega strankarskega prizorišča ter pod pritiskom gospodarske krize in zahtev, povezanih z oblikovanjem enotnega evropskega trga, so sindikati sprejeli vlogo socialnih partnerjev. Tako so po obdobju velike razredne mobilizacije in vmesnih težav s prenosom težišča sindikalne strategije na socialnopartnersko vlogo dejansko oblikovali strateško kombinacijo, ki ji je ustrezala upočasnitev dotedanjega upadanja stopnje sindikalnega članstva.

V devetdesetih se je v Nemčiji sprožil upad članstva, ki se je potem nadaljeval do najnovejšega obdobja. Danes je stopnja sindikalizacije v Nemčiji padla pod 20%; je pod evropskim povprečjem in je najnižja med zahodnoevropskimi sistemi, ki smo jih primerjali. Ta upad sugerira, da se strateška kombinacija sindikalnega ekonomizma in socialnega partnerstva, ki je v obdobju rasti dobro delovala, ob ustavitvi rasti sooča z velikimi težavami. Ob odsotnosti tradicije večjih vmesnih razrednih integracij in mobilizacij je strategija partnerstva, ki prevaja neposredne (ekonomistične) interese zaposlenih v območje političnega odločanja, prešibka, saj je obsojena na *concession bargaining* in/ali opuščanje socialnega partnerstva in prehod na ekonomistični sindikalizem. Ta proces je v Nemčiji v teku. V teh okoliščinah je tudi razumljivo, da so posamezni sindikati začeli iskati politične nadomestke manjkajočih integrativnih mehanizmov. Problem je, da (srednje- in dolgoročno) tovrstna politizacija razcepi med njimi le še pogloblja in celoten proces nadaljnje desindikalizacije dodatno spodbuja.

Pokazali smo, da je bila Slovenija med postkomunističnimi državami v devetdesetih letih nenavadna izjema, saj se je pri nas v tem obdobju stabiliziral sistem neokorporativnih regulacij. Temu primerno so bili slovenski

sindikati med vsemi postkomunističnimi sindikati popolna izjema. V tem obdobju so sorazmerno uspešno izvajali strategijo socialnega partnerstva.

V devetdesetih se je ta strategija bolj kombinirala s sindikalnim ekonomizmom kot pa s strategijo razredne integracije. Ob stavkovnem valu v zgodnjih devetdesetih letih so nastavki za oblikovanje avtonomne sindikalne razredne integracije sicer obstajali. Ključna ovira te integracije je bila tedanja močna strankarska razcepljenost sindikalnega prizorišča. Prevajanje akterjev tega prizorišča v vlogo socialnih partnerjev je odločilno prispevalo k oblikovanju sistema, znotraj katerega se je, podobno kot v Nemčiji v sedemdesetih letih, pritisk sindikalnega ekonomizma kombiniral z vpenjanjem (vodstev) sindikalnih central v polje oblikovanja javnih politik. Ta strateška kombinacija je bila v devetdesetih v kontekstu tedanje gospodarske rasti uspešna; pokazali smo, da ji je ustrezala sorazmerno visoka, za evropske razmere nadpovprečna stopnja sindikalizacije celotne aktivne populacije.

Ob drugi veliki prelomnici, v obdobju vstopa v EU in v kontekstu monetarističnega obrata, so se v Sloveniji začeli kazati znaki sindikalne strategije "mi vs. oni". Ob rastočem delavskem nezadovoljstvu, ki je izviralo – podobno kot v Italiji v šestdesetih letih – iz sistematične desetletne intenzifikacije dela (in kombiniranja te intenzifikacije s sistematičnim omejevanjem rasti plač – kljub gospodarski rasti), ter eksplicitni napovedi uvedbe radikalne neoliberalne spremembe so se sindikati v Sloveniji dejansko prvič po osamosvojitvi poenotili. November 2005 je napovedal možnost oblikovanja močnega avtonomnega razrednega gibanja.

Problem je, da so se po teh dogodkih sindikati vključili v neekvivalentno politično menjavo, saj so odpoved uvedbe enotne davčne stopnje zamenjali za obujanje delovanja ESS in podporo politiki omejevanja inflacije. V to menjavo vprašanje privatizacije, ki je tedaj že bila v polnem zamahu, ni bilo vključeno. S tovrstnim sprejetjem prenove, med tem zamrznjene, vloge socialnih partnerjev, so se sindikati dejansko vključili v stabilizacijo razmer, ki so bile zaznamovane z množičnim dotokom poceni denarja ter (temu ustreznimi) procesi menedžerskih privatizacij in uveljavljanja megalomanskih podjetniških tržnih strategij. Ker se je položaj delavcev v obdobju te konjunktore le še dodatno slabšal, socialnopartnerska vloga sindikatov pa je ta razmerja legitimirala, je pred tem nakazana možnost razredne integracije začela razpadati. Delavci so začeli množično zapuščati sindikate. Po izbruhu krize se je potem strategija socialnega partnerstva iztekla v *concession bargaining* – v pogajanja o popuščanjih. Temu je ustrezal močan zdrš v ekonomizem in njegove neizogibne implikacije: med-sindikalna tekma za pridobivanje članstva in močna interesna fragmentacija celotnega sindikalnega prizorišča. Val desindikalizacij, tudi če se bo ustavil, se bo ob tovrstnih strateških kombinacijah lahko opredmetil le v množici medsebojno konkurenčnih, ozkih, z logiko ekonomističnega sindikalizma artikuliranih interesov.

Naše analize sugerirajo, da je bila strateška neprilagodljivost sindikatov v okoliščinah spreminjanja celotnega režima regulacije – prehoda iz ekonomije povpraševanja na ekonomijo ponudbe, ki se je sprožil v zgodnjih osemdesetih – močno zgodovinsko pogojena. Ta neprilagodljivost je ob koncu gospodarske rasti (in stopnjevanja brezposelnosti), sorazmerno močan dejavnik krize sindikatov – njihovega spontanega zdrsa v območje ekonomističnega sindikalizma ter temu primerne trenda dolgoletne desindikalizacije v večini evropskih okolij. Primerjave pa kljub temu kažejo, da so bile v strukturno neugodnih razmerah, ki so se izoblikovale po velikem prelomu, med generalno neuspešnimi sindikalnimi strategijami najmanj neuspešne le strategije, ki so vsebovale (vsaj) izkušnjo – takšen je italijanski primer, velikih razrednih sindikalnih integracij.

Iz tega bi lahko sklepali, da je strateška kombinacija, ki ob koncu rasti sindikatom (še) zagotavlja preživetje, kombinacija strategije razredne integracije in socialnega partnerstva. Brez (vsaj izkušnje) razredne integracije se socialno partnerstvo v pogojih konca rasti namreč neizogibno spremeni v *concession bargaining*. Tovrstna pogajanja so z vidika članske logike nevzdržna. Logičen rezultat te nevzdržnosti je zdrs v ekonomizem in interesno pluralizacijo/fragmentacijo sindikalnega prizorišča.

Pri oblikovanju in uveljavljanju strategije razredne integracije pa obstaja neki temeljni problem. Strategija sindikalnega ekonomizma je samodejna, saj se empirično spontano reproducira in uveljavlja. Strategija socialnega partnerstva je v osnovi politična izbira, ki temelji na oceni koristi (ali vsaj percepcije koristi) in stroškov vključitve sindikatov v območje političnega odločanja. Problem z razredno integracijo pa je, da kot organska, delujoča strategija lahko nastaja le ob oknih priložnosti, kakšna so bili stavkovni valovi v Angliji in Italiji v šestdesetih ali v Sloveniji ob začetku devetdesetih in, mogoče še bolj izrazito, ob prelomnici sredi prejšnjega desetletja. V teh obdobjih se sindikati lahko poenotijo na razrednem programu – ali pa ne. Če se poenotijo, bo nastalo razredno gibanje. Tovrstno gibanje, ker zagotavlja moč in možnost vstopa v ekvivalentno menjavo, kombiniranja s strategijo socialnega partnerstva sploh ne izključuje. Če pa se ne poenotijo, se bo okno priložnosti zaprlo. Preostala jim bo potem le strategija ekonomizma in/ali kombinacija tega in socialnega partnerstva, ki je, kot smo pokazali, v obdobju konca rasti in gospodarskih kriz dokaj neobetavna.

## LITERATURA

- Arzenšek, Vladimir (1985): *Struktura i pokret*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Baccaro, Lucio in Valeria Pulignano (2011): *Employment relations in Italy*. V: Greg Bamber, Russel Lansbury in Nick Wailes (ur.), *International and Comparative Employment Relations*. London: SAGE, str. 138–168.
- Crouch, Colin in Maarten Keune (2005): *Changing Dominant Practice: Making use of Institutional Diversity in Hungary and the United Kingdom*. V: Wolfgang Streeck in Kathleen Thelen (ur.), *Beyond Continuity, Institutional Change in Advanced Political Economies*, Oxford: Oxford University Press, str. 83–102.
- Ebbinghaus, Bernhard in Visser, Jelle (2000): *Trade Unions in Western Europe Since 1945*. London: Macmillan.
- Feher, Ferenc, Agnes Heller in Markuš, Djerdj (1986): *Diktatura nad potrebama*, Beograd: Pečat (Feher, Ferenc, Agnes Heller, Markus, György (1983): *Dictatorship over Needs*, Oxford: Basil Blackwell).
- Hirschman, Albert (1970): *Exit, Voice and Loyalty: Responses to Declines in Firms, Organizations and States*. Cambridge: Harvard University Press.
- Hyman, Richard (1994): *Changing Trade Union Identities and Strategies*. V: Richard Hyman in Antony Ferner (ur.), *New Frontiers in European Industrial Relations*, Oxford: Blackwell.
- Hyman, Richard (2001): *Understanding European Trade Unionism, Between Market, Class & Society*, London: SAGE.
- Industrial Relations in Europe* (2012): Luxemburg: European Commission,
- Jacobi, Otto, Berndt Keller in Walther Muller-Jentsch (1992): *Germany: Codetermining Future? V: Antony Ferner in Richar Hyman (ur.), Industrial Relations in the New Europe*, Oxford: Blackwell.
- Jovanov, Neca (1979): *Radnički štrajkovi u SFRJ od 1958 do 1969 godine*. Beograd: Zapis.
- Kornai, Janos (1980): *Economic of Shortage*, Amsterdam: North-Holland.
- Lesch, Hagen (2004): *Trade Union Density in International Comparison*, CESifo Forum, 5, 4.
- Lukan, Andrej (1992): *Problemi institucionalizacije in regulacije stavk*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Marchington, Mick, Jeremy Waddington in Andrew Timming (2011): *Employment relations in Britain*. V: Greg Bamber, Russel Lansbury in Nick Wailes (ur.), *International and Comparative Employment Relations*. London: SAGE.
- Ost, David (2000): *Ilusory Corporatism in Eastern Europe: Neoliberal Tripartism and Postcommunist Class Identities*. *Politics and Society* 28 (4): 503–530.
- Regalia, Ida in Marino Regini (1998): *Italy: the Dual Character of Industrial Relations*. V: Antony Ferner in Richar Hyman (ur.), *Industrial Relations in the New Europe*, Oxford: Blackwell, str. 459–503.
- Rhodes, Martin (1997): *The Political Economy of Social Pacts: 'Competitive Corporatism' and European Welfare Reform*. V: Paul Pierson (ur.), *The New Politics of the Welfare State*. Oxford University Press, str. 165–194.
- Sisson, Keith (2013): *Private Setor Employment Relations in Western Europe: Collective Bargaining Under Pressure? V: James Arrowsmith in Valeria*

- Pulignano (ur.), *The Transformation of Employment Relations in Europe*, London: Routledge, str. 13–32.
- Stanojević, Miroslav (2003): Formation of the Slovenian pattern: the strike wave and industrial relations 'rigidities', SEER, vol. 6, no. 3, str. 17–30.
- Stanojević, Miroslav (2004): Mobilizacija človeških virov s povečevanjem intenzivnosti dela. V: Ivan Svetlik in Branko Ilič (ur.), *Razpoke v zgodbi o uspehu*, Ljubljana: Sophia, pp. 111–29.
- Stanojević, Miroslav (2005): Slovenia: Rigidity or 'Negotiated Flexibility'? V: Daniel Vaughan-Whitehead (ur.) *Working and Employment Conditions in New EU Member States, Convergence or Diversity*, Geneva: International Labour Office and European Commission.
- Stanojević, Miroslav in Vrhovec, Pavle (2001): Industrial conflict in Slovenia, SEER, vol. 4, no. 1, str. 29–37.
- Streeck, Wolfgang (1999): Competitive Solidarity: Rethinking the 'European Social Model', MPIfG Working Paper 99/8, Max Planck Institute for the Study of Societies.
- Streeck, Wolfgang (2009): *Re-Forming Capitalism, Institutional Change in the German Political Economy*, Oxford: Oxford University Press.
- Streeck, Wolfgang and Lane Kenworthy (2005): Theories and Practices of Neocorporatism. V: Thomas Janoski, Robert Alford, Alexander Hicks in Mildred Schwartz (ur.), *The Handbook of Political Sociology, States, Civil Societies, and Globalization*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 441–60.
- Visser, Jelle (2006): Union membership statistic in 24 countries, *Monthly Labor Review*, January, str. 38–49.
- Visser, Jelle (2011): Variations and trends in European Industrial relations in the 21st century's decade. V: *Industrial Relations in Europe 2010*, Luxembourg: European Commission, str. 17–53.
- Županov, Josip (1987): *Sociologija in samoupravljanje*, Zagreb: Školska knjiga.
- Županov, Josip (1989): *Samoupravni socializem – konec neke utopije*. V: *Študijski dnevi 1989. Socializem in demokracija*, Ljubljana: FSPN.